



УДК 378.4

DOI:10.34142/nc.2024.4.14

Світ Софії: кафедра філософії як опора інтелектуальної архітектури ХНПУ імені Г. С. Сковороди

Юрій Бойчук,
Наталія Радіонова

*Хто думає про науку, той любить її,
а хто її любить, той ніколи не припиняє вчитися,
хоча б зовні він і здавався бездіяльний.
Г. С. Сковорода*


Філософський спосіб життя та філософські настанови видатного українського філософа та популяризатора європейської культури Г. Сковороди, на теренах Слобожанщини проступають крізь різні форми повсякденного буття та набули особливого значення в стінах Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, в комунікативному просторі якого шлях до істини узагальнює і віддзеркалює філософія. Широко відоме гасло І. Ф. Прокопенка — «Освіта збереже націю» резонує з основним стратегічним завданням педагогічного університету — вчитель повинен бути освітнім філософом.

Завдання підготовки майбутнього вчителя, здатного бути активним суб'єктом

освітнього процесу, який не тільки швидко адаптується та вміє діяти в наявних умовах, але й прагне більшого — бути архітектором модернізаційних перетворень педагогічної та соціальної реальності, безперечно, відповідає суспільним запитам та духу часу сучасної України. Ця вимога потребує як відповідних стратегій реалізації, так й органічної культурно-освітньої праці всієї сквородинівської спільноти.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди має славетну історію, яку творять непересічні й віддані освітянській справі діячі. Серед останніх публікацій, присвячених історії університету та кафедри філософії варто відзначити «Історію ХНПУ...» [3], «Науко-

ві школи...» [7], «Мій університет...» [8] та ін. Серед основних фундаторів вітчизняної освіти, чиї імена золотими нитками вплетені в тканину сучасного університету, — С. І. Дорошенко, М. Д. Култаєва, Л. А. Лисиченко, В. І. Лозова, І. Ф. Прокopenко, Я. Р. Синельников, Л. Г. Фрізман та багато інших.

 основною метою даної публікації є аналіз тих можливостей, які в одночасній неодночасності уявного діалогу репрезентує кафедра філософії, що має значний потенціал у формуванні громадянина української держави, європейця і космополіта в єдиній особі учителя. Розуміння ключових аспектів кафедри філософії як носія і транслятора світоглядної культури і культури мислення, пропонується здійснити крізь призму «присутності усіх неприсутніх», на вежі якої сковородинівська традиція, яка передусім є філософією свободи, а в контекстах регіонального виміру та європейської перспективи української освіти в орієнтирах, заданих Марією Култаєвою.

Перш за все слід зазначити, що кафедра філософії як ідеальний конструкт контрфактичної «присутності усіх неприсутніх» протягом тривалого часу і, поза усяким сумнівом в різних умовах, виконувала різні завдання; мала в своєму складі геніальних вчених, творчих і креативних особистостей, тих хто був на передньому краю вітчизняної науки та звичайних викладачів, які щоденно робили свій потужний вклад в розбудову університету, але кожен у свій час будували надійну опору інтелектуальної архітектури університету; вчили мислити у широких горизонтах поняття Батьківщини, держави і патріотизму.

Тож, пропонуємо здійснити уявну подорож за лаштунки філософського способу життя. Історія кафедри філософії розпочинається з 1954 р. (наказ ректора № 270 ХДП ім. Г. С. Сковороди від 22.04.1954 р.), тоді була створена кафедра, яка мала у назві ідеологічно обов'язковий за тих часів допис — Кафедра філософії та наукового комунізму. За радянських

часів на викладачів філософських дисциплін покладалася особлива місія — формування «ідеологічно заангажованих громадян». Проте, враховуючи історично складену специфіку Слобідського регіону, його світоглядну орієнтованість на європейські традиції, які набули пріоритетності в регіоні ще на початку XIX ст., в ці часи прихованим орієнтиром здійснення інноваційних суспільних трансформацій були ідеї І. Канта. Специфіка філософії як науки полягає в тому, що вона завжди має прихований план. Це гальмувало активне проникнення комуністичної ідеології в свідомість студентів під час, коли кафедру очолювали — Устінов Іван Олександрович, кандидат філософських наук, доцент (1954 — 1962 рр.) та Челак Михайло Опанасович, кандидат філософських наук, доцент (1962 — 1973 рр.). У серпні 1972 р. кафедра була перейменована (Наказ Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти № 232 від 24.08.1972 р.), в «Кафедру філософії».

Починаючи з 1993 р. кафедру очолює Єфімець Олександр Петрович, кандидат філософських наук, доцент (1973 — 1983 рр.) [2]. Це була непересічна людина, його зваженість, поміркованість, вміння балансувати між наявним і бажаним, дозволили кафедрі майстерно обходити ідеологеми радянського союзу та пом'якшувати наративність Номо sovieticus, насичуючи навчальну і наукову діяльність дидактичними і виховними практиками вітчизняної філософсько-літературної традиції, провідне місце серед яких зайняло дослідження творчої спадщини Г. Сковороди. Фактично можна стверджувати, що відбулося започаткування сковородіади в сучасному розумінні. Насичення навчальних програм з «Філософії» ідеями філософії серця, змінило світоглядно-ідейну спрямованість курсу, що вплинуло на формування ідентичності випускника педагогічного вишу. Зусилля кафедри були спрямовані на пропагування сковородинівської традиції, яка заклала основи кордоцентризму української філософської думки. Тож ціл-

ком закономірно, що О. П. Єфімцю запропонували стати деканом філологічного факультету (1985 — 1988 рр.).

Зауважимо, що в європейських країнах філософія є однією із провідних наук, а Університет має вирішальне значення для формування культурного, соціального, економічного і політичного просторів, визначає освітній профіль регіону. На кафедрі філософії у цьому напрямку відбулися якісні зміни — було відкрито аспірантуру (1988 р.) та докторантуру (1992 р.). В цей час кафедрою активно здійснювалася підготовка освітньо-наукових кадрів, завідував кафедрою Рибалко Веніамін Кузьмич, кандидат філософських наук, професор (1983 — 1994 рр.) [2].

Починаючи з 1994 р. на завідування кафедрою повертається О. П. Єфімець (1994 — 2000 рр.), під його керівництвом були здійснені практичні кроки у реформуванні кафедри у відповідності до вимог часу, розроблено комплексну світоглядно-методологічну програму, яка заклала основи принципово нової філософії навчального плану. При кафедрі було відкрито перший в Україні Центр філософії освіти, який започаткувала М. Д. Култаєва, а у 2002 р. його очолила, почалося формування її наукової школи. Ідейну матрицю цієї школи склали культурно-антропологічні та філософсько-освітні розвідки Київської наукової школи І. Бичка, А. Бичко, В. Іванова, С. Кримського, В. Табачковського, М. Поповича, В. Шинкарука та ін.

Кафедра філософії під керівництвом Култаєвої Марії Дмитрівни (2000 — 2024 рр.) здобула визнання в Україні та за її межами як потужний освітньо-науковий осередок. В цей час науково-дослідну роботу М. Д. Култаєва вдало поєднувала з навчально-методичною. Вона першою в освітянському просторі України розробила і впровадила спецкурс «Філософія освіти». Цей спецкурс був прочитаний нею у 1984 та 1989 рр. німецькою мовою у Магдебурзькій вищій педагогічній школі (Німеччина), польською мовою — у Гданському університеті (Польща, 1997 р.) [5, с. 8].

Під керівництвом Марії Култаєвої здійснювалася активна наукова, освітня, суспільна і публіцистична діяльність членів кафедри. Особисто Марія Дмитрівна протягом всього періоду завідування кафедрою філософії здійснювала науково-редакційну роботу, була головним редактором та членом редакційних колегій фахових журналів з філософських наук — «Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія», «Філософська думка», «Філософія освіти»; членом редколегії журналів «Постметодика», «Гуманітарний часопис», серії «Сучасна гуманітарна бібліотека» (Київ), журналу «Комунікація» (видання секретаріату Кабінету Міністрів України та Програми сприяння парламенту). Також була активним учасником у громадянській діяльності, зокрема, пані Култаєва стояла у витоків створення в Україні та була членом асоціації перекладачів філософської літератури [7, с. 266–267]. Завдяки плідній співпраці з читальним залом Гете-інституту на кафедрі філософії була створена найкраща у місті бібліотека німецькомовної філософської, філософсько-освітньої літератури. «В рамках цього інституту читає лекції з популярної філософії освіти німецькою мовою. На громадських засадах консультує вчителів та молодих науковців з проблем сучасної філософії освіти, організовує для студентів зустрічі з провідними філософами України та зарубіжжя, тим самим сприяючи освітній євроінтеграції України» [5, с. 10].

Велике значення приділяла М. Д. Култаєва розвитку вітчизняної філософської науки та формуванню наукової школи з філософії освіти, філософії культури та філософської антропології в Харківському регіоні. Під її керівництвом було захищено 32 кандидатських та 25 докторських дисертацій з філософських наук [5, с. 7]. Марія Дмитрівна неодноразово виступала на Вченій раді університету, брала участь у круглих столах та науково-методичних семінарах з науковими доповідями, в яких систематично доводила думку, що без відповідної філософської, історико-філо-

софської підготовки неможливо сформувати гідного педагога. Зокрема, наголошувала на тому, що «кафедра філософії більше, ніж будь-яка інша, пов'язана з ідеєю університету, духом часу та ідеєю академічної спільноти, яка є прообразом громадянського суспільства. Усе це дозволяє стверджувати, що статус кафедри філософії в університетах, особливо педагогічних, також визначається ідеєю Європи, комплекс смислів якої, передусім свобода, відповідальність, служіння істині, верховенство права й християнська етика, виступають орієнтирами діяльності університетських філософів» [4 с. 148–149]. До цього комплексу завдань, виконання яких забезпечується діяльністю кафедри філософії для педагогічних вишів, за слушною думкою пані професорки, слід обов'язково додати «національну ідею в її сучасному вигляді, адже вчитель зростає, стверджується й реалізує свою гуманістичну місію в повному обсязі лише на теренах своєї національної культури, привносячи до неї духовні здобутки всього людства» [4, с. 149]. Реалізації програм національно-патріотичного та громадянського виховання на кафедрі філософії була приділена особлива увага. Адже, для педагога, як і для кожного громадянина України, надзвичайно важливим є завдання щодо збереження і розбудови національної ідеї, яка може продуктивно здійснюватися лише за умов наявності культури мислення і світоглядної культури. Формуванню сучасного освіченого і світоглядно зрілого вчителя присвячено, започатковану М. Д. Култаєвою щорічну Міжнародну науково-практичну конференцію «Освіта і доля нації». У цьому році відбулася ювілейна 25-та конференція, але, на жаль, без фізичної присутності її незмінного модератора — М. Култаєвої, тому і була присвячена вічній пам'яті Марії Дмитрівни.

Професорка М. Д. Култаєва — автор більш ніж 200 наукових праць, 23 наукових монографій та навчально-методичних посібників та підручників. За її перекладом та загальною редакцією вийшло 20 перекладів філософських праць про-

відних німецьких філософів. Серед яких твори К.-О. Апеля, К. Асмута, Т. Адорна, Г. Мора, П. Слотердайка, В. Рьода та ін. [5]. Вона була не тільки науковцем світового рівня, освітянином європейського вишкілу, доклавши величезних особистих зусиль у справу формування громадянського суспільства в Україні, прекрасним організатором, але й вірним другом для кожного із нас та завжди з великою гордістю репрезентувала досягнення університетської спільноти в європейському освітньому просторі. Особлива її заслуга це багаторічні дружні й професійні відносини з німецькими професорами — К. О. Апелем, В. Рьодом, Б. Вальденфейсом, Асмутом та багатолітня співпраця з польськими колегами над спільними філософсько-освітніми проектами. Кафедра філософії як колективний член Товариства педагогіки філософічної ім. кардинала Б. Трентовського удосконалює свою діяльність у цьому напрямку через обмін досвідом, застосуванням нових історико-філософських джерел, здатних посилити ефективність навчально-виховної роботи у цьому напрямку.

Зокрема варто відзначити спільну польсько-українську монографію — «Культура і виховання в глобальному і локальному світі». В цій монографії наскрізною є думка М. Култаєвої: «Мислення про мир і боротьба за нього дають змогу створити духовну зброю, яка відіграє свою роль у битвах за територіальну цілісність, визнання та гідність України» [10, с. 133]. Ця монографія, як і переклад з німецької фундаментальної праці К. Байме — «Політичні теорії сучасності» (пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка, 2024 р.) та публікація — «Просвітництво: формула Канта і сучасні наративи» (Філософська думка. 2024. № 2) вийшли друком, коли вже пані Марія відійшла у вічність. Мабуть, на словах ніколи не виразити в повному обсязі її внесок у справу розбудови і зміцнення кафедри та університету, бо Марія Дмитрівна — це людина, про яку можна мовчки довго думати...: «У багатьох сенсах вона була кращою, вона була унікальною.

Можна довго перераховувати всі її звання, нагороди, посади й досягнення, блискучі публікації, доповіді на наукових заходах і лекції перед студентами із сучасної української та зарубіжної філософії. Але це все лише наслідки. Наслідки тієї духовної роботи непересічної особистості, якою була Марія Култаєва» [1, 150].



днією із загальних негативних тенденцій української освіти, якій наполегливо протистояла М. Култаєва, було скорочення курсів філософії в українських університетах та вилучення з них історії філософії. Це особливо помітно дається взнаки при формуванні ідентичності випускника педвузу. В нашому університеті цей негативний момент і його передбачувані наслідки багато у чому компенсуються за рахунок розбудови в рамках формальних студій неформальної філософської освіти, яка здійснюється в організаційних формах гуртків, дискусійних клубів, в рамках студентської наукової роботи. Ця робота координується Інститутом Г. С. Сковороди, зусилля якого спрямовуються на пропагування і засвоєння студентами університету усїєї сквородинівської традиції.

Серед основних курсів, викладання яких здійснює кафедра філософії для здобувачів всіх освітніх рівнів університету, — це «Філософія», «Філософія української освіти та культури», «Філософія здоров'я в світовій і українській культурі», «Філософія освіти», «Філософські фундації та етичні орієнтири моделювання наукових досліджень», «Світоглядні засади наукових досліджень». На кафедрі ефективно здійснюється підготовка здобувачів освіти третього освітньо-наукового рівня. Серед провідних тем науково-дослідних програм аспірантів — «Філософія національно-патріотичного виховання», «Філософські засади громадянської освіти та виховання», «Проблеми людини у цифровому суспільстві», «Філософія взаємодії людини та ШІ» та інші. Запропонована широка палітра актуальних проблем сучасності, які потребують філософської рефлексії та обговорень в межах роботи «Філософського клубу» для здобувачів всіх освітніх рівнів.

Філософсько-освітній аспект історії кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди містить у собі потужний потенціал громадянського виховання, який примножується через плідну співпрацю з європейськими науковцями. Ці матеріали постійно актуалізуються, до наукової роботи з ними залучаються студенти, які беруть активну участь у міжнародних науково-практичних конференціях «Під знаком Григорія Сковороди: Зоряний час української культури» і «Освіта і доля нації». Під час проведення круглих столів з аспірантами кафедри розглядаються проблеми історичної соціальної і колективної пам'яті, також багато уваги приділено дослідженню творчості Г. Сковороди, М. Гоголя, Д. Донцова, В. Сухомлинського та ін. у сучасних соціокультурних і політичних контекстах, з акцентуванням на вітчизняних екзистенціально-орієнтованих концепціях виховання громадянина. З цією метою на заняттях філософії широко впроваджуються практики творчої роботи, написання творів на теми, які торкаються національного самовизначення майбутнього вчителя, його самореалізації в Україні. Оскільки випускникам нашого університету, сподіваємось, у недалекій перспективі прийдеться займатись педагогічним аспектом реінтеграції окупованих територій, важливо вміти розрізняти демократичні і тоталітарні стратегії виховання громадянина і постконвенціонального патріотизму. Цьому моменту через опрацювання історико-філософських текстів також приділяється значна увага у процесі викладання курсу «Філософія освіти».

Кафедра філософії власними зусиллями і через співпрацю з Гете-інститутом створила найкращу в регіоні бібліотеку з історико-філософських джерел, присвячених громадянському та національно-патріотичному вихованню молоді і перед усім майбутніх вчителів.

Отже, без перебільшення можна сказати, що освітня й наукова діяльність представників кафедри філософії завжди була спрямована на досягнення балансу

на терезах розуму та інтуїції. Ця вимога до сьогоднішніх представників кафедри, яка надходить від «неприсутньо присутніх» членів кафедри, підкріплюється усім набутиим протягом історичного існування кафедри досвідом теоретичної рефлексії і обов'язком розуму, капіталом мистецтва жити у модусах етики доброчесності, сумлінності та святості служіння Батьківщині.

Література

1. Єрмоленко А., Пролесв С. Марія Култаєва // Філософ. думка. 2024. № 2. С. 149–150.
2. Історія кафедри філософії. Режим доступу: <http://hnpu.edu.ua/uk/division/istoriya-kafedry-filosofiyi> Дата звернення: 02.10.2024.
3. Історія ХНПУ імені Г. С. Сковороди на сторінках книжкових та періодичних видань Слобожанщини : бібліогр. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Наук. б-ка ; [уклад. Т. І. Неудачина ; наук. ред. О. Г. Коробкіна]. Харків : ХНПУ, 2021. 225 с.
4. Култаєва М. Д. Роль кафедри філософії у професійній підготовці вчителів // Наук.-метод. основи планування й організації роботи кафедр : матеріали наук.-практ. семінару деканів і зав. кафедр / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; Навч.-наук. ін-т пед. та психол. ; за ред. А. І. Прокопенка. Харків : ХНПУ, 2011. С. 147–156.
5. Култаєва Марія Дмитрівна, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент Національної академії

педагогічних наук України: до 75-річчя від дня народження : біобібліографія: 1976–2022 рр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Наук. б-ка ; [уклад. В. П. Захарченко ; наук. ред. О. Г. Коробкіна, бібліогр. ред. Т. І. Неудачина]. Харків : ХНПУ, 2022. 72 с. (Серія «Вчені ХНПУ ім. Г. С. Сковороди» ; вип. 6).

6. Култаєва М. Д. Філософсько-освітні імплікації Григорія Сковороди: у витоків сквородинівської інтелектуальної традиції : моногр. / М. Д. Култаєва, І. Ф. Прокопенко, Н. В. Радіонова ; за наук. ред. М. Д. Култаєвої ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : ФОРМ Мезіна В. В., 2017. 244 с.

7. Наукові школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди : кол. моногр. / О. А. Андрущенко, Л. І. Білоусова, В. Я. Білоцерківський, М. Д. Култаєва [та ін.] ; [за заг. ред. І. Ф. Прокопенка] ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2014. 323 с.

8. Мій університет — моя гордість: присвячено 210-річчю ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Вип. I (2003–2013 рр.) : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Б-ка ; уклад. Т. І. Неудачина. Харків : ХНПУ, 2014. 93 с.

9. Мудрість передвічна. Афоризми давніх українських мислителів XI — поч. XIX ст. / Упор. В. Шевчук. 2-ге вид. Київ : ТОВ «Вид-во Кліо», 2019. 440 с.

10. *Kultura i wychowanie w globalnym i lokalnym świecie LIBRON* // Edited book Part of ISBN: 978-83-67209-72-Contributors: Agnieszka Michalkiewicz-Gorol; Zbigniew Nowak dr. 2023. 241 с.

08.11.2024

Відомості про авторів:

Бойчук Юрій Дмитрович — доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: rector@hnpu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>

Радіонова Наталія Василівна — доктор філософських наук, професор, в. о. завідувачки кафедри філософії; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: radionova_natali@i.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>